

УДК 101.2:130.12 (477)

Валентина Сергієнко

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ДУХОВНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Статтю присвячено осмисленню основних тенденцій духовного розвитку українського суспільства та визначенню необхідних змін у духовній ситуації України. Автор аналізує стан суспільної свідомості, ідеології, масової свідомості, культури та освіти. Акцентована увага на необхідності формування національної ідеології, зміни соціальних настроїв, формування нового світогляду через культуру, освіту.

Ключові слова: ідеологія, соціальна психологія, соціальний песимізм, масова культура, нова парадигма освіти.

V. Sergienko. Some problems of spiritual processes in modern Ukraine

This article deals with the understanding of modern tendencies of Ukrainian society spiritual development and identifying of necessary changes in spiritual situation in Ukraine. The state of social and mass consciousness, ideology, culture and education has been analysed. The special attention has been paid to the necessity of national ideology forming, social spirit change, and world outlook organizing by means of culture and education.

Key words: ideology, social psychology, social pessimism, mass culture, new paradigms of education.

В. Сергиенко. Некоторые проблемы духовных процессов в современной Украине

Статья посвящена проблеме осмысления основных тенденций духовного развития украинского общества и определения необходимых изменений в духовной ситуации Украины. Автор анализирует состояние общественного сознания, идеологии, массового сознания, культуры и образования. Акцентирует внимание на необходимости формирования национальной идеологии, изменения социальных настроений, формирования нового мировоззрения посредством культуры и образования.

Ключевые слова: идеология, социальная психология, социальный пессимизм, массовая культура, новая парадигма образования.

Пошук шляхів виходу України з тривалої системної кризи, усвідомлення всіх складових цього складного процесу призвело до того, що назріла необхідність кардинальної зміни духовних засад людської діяльності: світогляду, ідеології, цінностей і цілей. Розвиток духовності вимагає трансформації суспільної свідомості, зміни світоглядних орієнтирів і всієї духовно-практичної діяльності, у тому числі освіти і виховання. Про це пишуть і ведуть мову сьогодні багато відомих філософів і вчених, у тому числі в Україні: В. М. Андрущенко, В. Г. Кремень, В. О. Огнев'юк, М. В. Попович та ін. Однак багато проблем щодо духовного розвитку українського суспільства залишаються недостатньо розробленими.

Метою дослідження є аналіз основних тенденцій духовних процесів у сучасному українському суспільстві та визначення необхідних змін у духовній ситуації України.

Перш за все, необхідною умовою існування держави та її стабільного розвитку є наявність ідеології. Ми розглядаємо ідеологію як теоретичне усвідомлення дійсності та її перспектив з точки зору соціальних інтересів тих чи інших соціальних груп або всього суспільства, якщо ідеї тією чи іншою мірою є узгодженням інтересів більшості. Ідеологія, яка має об'єднати суспільство, має базуватись на спільності інтересів більшості та об'єднувати людей, щоб вони могли спільно діяти для їх реалізації. Як відомо, носієм національної ідеї з чітко визначеним суспільним ідеалом є патріотично налаштована еліта, яка здатна консолідувати суспільство і реалізувати цей ідеал. Питання про те, що є сьогодні українська еліта і кого ми, власне, зараховуємо до еліти, – є суперечливим і дискусійним. Про це сьогодні багато пишуть наші науковці та політологи. Натомість економічна і політична ситуація в Україні переконливо свідчить, що патріотично налаштована національна еліта, яка здатна запропонувати і реалізувати ідею прогресивного розвитку і взяти на себе історичну відповідальність за долю держави, народу, в Україні відсутня. Насправді домінуюче місце в суспільстві посідають політичний естеблїшмент і бізнесові клани, які по суті є антинародними і діють у власних інтересах. Інтелектуальна еліта як кращі представники науково-технічної та гуманітарної інтелігенції відсунута на другорядне місце та особливого впливу на іде-

ологічну, політичну й економічну ситуацію в країні не здійснює. За наявності великої кількості партій, які також є представниками бізнесових кланів, а не соціальних груп, існує розмаїття ідеологічних доктрин, які багато в чому схожі одна на одну. Такі ідеології можна характеризувати як систему фраз, яка є засобом певної соціальної групи (партії) у досягненні своїх групових егоїстичних цілей, які досягаються шляхом маніпуляції свідомістю людей [1, с. 83]. Основою таких ідеологій є політичний міф, який на основі хибних уявлень здатний групувати людей, об'єднувати їх у партії, провокувати на масові дії.

Проголосувавши за власну державу, наш народ не створив громадянського суспільства, яке стоїть над владою, керує нею і вимагає від неї чесної роботи. Невизначеність політичної еліти, головною метою якої є боротьба за владу, спекуляції щодо двомовності, процесів євроінтеграції, полярні оцінки історичного минулого – свідчення розпорошеності українського суспільства. І причин тут багато. Сучасному українському суспільству притаманна структурна біполярність, яка простежується на світоглядних, соціально-економічних та культурних рівнях, і зумовлена: національною структурою населення країни, особливостями історичного розвитку та зовнішнім тиском – процесами глобалізації. Творення сучасної України відбувається на постсоціалістичних пострадянських засадах, що у своїй основі базувалися на тоталітарному підґрунті, складовою якого було домінування бюрократії, нехтуванні людини та її природних цінностей, нігілістичне ставлення до права як засобу стримування негативних проявів суспільного життя тощо.

Що стосується соціальних груп, які б повинні були б стати рушійною основою для змін, то вони – не консолідовані, середній клас практично відсутній. Навряд чи варто захищувати до нього чисельну когорту чиновників і високопосадовців судових і правоохоронних органів, які мають високі доходи. Середній клас повинен формуватись на основі приватної власності і передбачає виробничу чи інтелектуальну діяльність. В Україні такі умови не створені, більш того середні та малі підприємці все більше і більше потерпають від податкового тиску і витісняються із бізнесу. Ми живемо в умовах усе більше двополярної соціальної системи: незначний відсоток багатіїв і значна частина людей, які балансують на межі бідності [2].

Аналіз соціальних процесів свідчить, що суб'єктивні соціально-психологічні чинники впливають на розвиток ситуації не менш від-

чутно, ніж об'єктивні економічні показники та політичні процеси, про що свідчать навіть елементарні факти коливань курсу гривні під впливом негативних очікувань. Діяльність людини в будь-якій сфері суспільного життя залежить від психологічного настрою, морально-психологічного клімату в суспільстві та колективі, що характеризується як стан суспільної психології, який віддзеркалює переживання, настрої, спрямованість думок тощо [3, с. 94].

На жаль, для соціально-психологічної атмосфери українського суспільства є характерним домінування песимістичних настроїв. Це підтверджено соціологічними дослідженнями, які були проведені в Україні міжнародною компанією Research & Branding Group у листопаді 2008 року в 24 областях України і АР Крим. В опитуванні взяли участь 2 087 осіб. Воно показало рекордний рівень соціального песимізму, який проявився у вкрай негативній оцінці економічної, політичної ситуації. Так, 92% опитаних вважають політичну ситуацію нестабільною, 89% – незадоволені економічною ситуацією, 67% – незадоволені власним життям [4]. З того часу ситуація не покращилась, а стан масової суспільної свідомості практично не змінився, що підтверджується масовими протестними виступами населення і новими дослідженнями. Населення України зазначає погіршення ситуації щодо дотримання всіх основних громадянських прав і свобод. Ці чинники, а також рівень економічного розвитку країни, зумовлюють високий показник готовності до еміграції (50,4%) серед групи респондентів віком 18–29 років. Також більшість українців (56,3%) вважає, що за своїм рівнем розвитку Україна перебуває серед “відсталих” країн. Це підтверджує оприлюднений Фондом миру міжнародний рейтинг, де Україна посіла 110 місце зі 177 країн за рівнем економічного, соціального та глобального напруження [5].

Що є соціальним песимізмом? Перш за все, це багаторівневе структурне утворення, що включає в себе певні знання про ситуацію в державі, негативні оцінки цієї ситуації, песимістичні настрої, розчарування, зневіру у власні можливості щось змінити. Соціальний песимізм в Україні не обмежується якоюсь однією духовною складовою. Є всі підстави говорити про політичний, правовий, моральний песимізм, а в цілому про кризовий стан масової свідомості в Україні.

В умовах, коли для більшості населення, у тому числі молоді, головним стає вирішення власних життєво важливих питань, проблемами суспільства і його майбутнього хоч і усвідомлюються, але

в процесі реального життя відходять на задній план. Так, аналізуючи настрої студентської молоді, Є. Подольська зазначає, що їй притаманні такі риси, як споживацьке ставлення до життя, орієнтація на розваги, життєва короткозорість, висока самооцінка, скептицизм, цинізм, інтелектуальна байдужість [6, с. 31-32]. Закріплюючись у свідомості, вони важко піддаються змінам, що є досить загрозливим явищем. У суспільстві відбувається руйнація моральності, не працюють механізми і засоби, які людство напрацювало для запровадження гуманістичної моралі, тому що сама мораль як цінність відсунута на другий план, або навіть на останній, а головне місце посіли – економічний, фінансовий, технічний результати. Втрачаються ті цінності й норми, що їх століттями формувала народна мораль, відбувається примітивізація людської поведінки. Сім'я, загальноосвітня і вища школи не забезпечують формування достатнього рівня культури. Ідеалом молоді людини під впливом дійсності та масової культури часто стає тип успішного “ділка”, який досягає успіху будь-якими засобами. Мірилом соціального престижу стають гроші та влада. Тому завдання всієї системи освіти, навчально-виховної роботи – допомогти знайти правильні орієнтири, зосередити увагу на суперечностях між принципами гуманізму і сучасною дійсністю, навчити молодь відстоювати і стверджувати пріоритет людини, здорового способу життя, виступати проти різноманітних маніпуляторських підходів до неї у різних сферах дійсності.

Як же впливати на цю ситуацію? Не акцентуючи увагу на необхідності кардинальних позитивних змін в економіці, політиці, соціальній і правовій сферах, зосередимось на духовних процесах, необхідність змін у яких аж ніяк не можна відсувати на другий план, як це було і є сьогодні в Україні.

Ураховуючи важливу роль ідеології у формуванні масової свідомості, першочерговим є формування єдиної доктрини, національної ідеї, яка б могла об'єднувати суспільство. Підґрунтям згуртування в цілісний соціально-політичний організм повинна стати національна ідея із чітко визначеним суспільним ідеалом. Найбільш прийнятна модель – це національно-державницька ідея з чітко визначеними політичними, економічними, культурними орієнтирами. І за цих умов недопустимі спекуляції на мові, фактах історії, що дозволяє собі сьогодні партія влади.

Досить складною залишається проблема вибору орієнтирів розвитку. Сьогодні в Україні домінують два орієнтири – європей-

ський, з пріоритетом європейських цінностей, та російський, зумовлений економічними зв'язками і ресурсною залежністю.

Перший – привабливий, але тільки на словах, реально ні економічно, ні культурно, ні політично зближення з Європою не відбувається. Причому сьогодні вже ясно, що світова та українська криза надовго віддаляють Україну від Європи.

Російський орієнтир також є досить суперечливим, незрозумілим з точки зору перспектив і загрозливим з точки зору імперського домінування. Можливий і третій шлях – шлях власного інноваційного розвитку, але для його здійснення потрібна консолідована політична воля та інтелектуальний прорив.

Натомість сучасний стан української державності є найбільшою загрозою для української ідентичності. Іде постійна боротьба за владу представників окремих бізнесових кланів. Україна перебуває в стані постійної політичної кризи, ідеологічного хаосу і домінування політичних міфів, які остаточно руйнують моральність суспільства.

Ситуація потребує кардинальних змін, перш за все, у політико-правовій сфері. Розв'язання всіх цих проблем можливе на шляху залучення широких верств населення України до процесів демократичних перетворень, формування нових політичних сил і лідерів, подолання відчуженості громадян від власної держави, боротьби з корупцією, бідністю, вибірковим застосуванням права, правовим нігілізмом, утвердженням самотності та самоодатності українства, активізації громадянської активності молоді, зближення і вирівнювання соціально-економічного та соціокультурного розвитку регіонів.

Важливу роль у зміні духовних орієнтирів суспільства і формуванні нового світогляду відіграє освіта і виховання, про реформування яких ведуть мову вже більше десяти років, а ситуація не покращується.

Якою ж повинна бути нова парадигма освіти? Акцентуємо увагу на вищій освіті, яка формує еліту суспільства і повинна носити випереджальний характер в умовах інформатизації та глобалізації. Сьогодні багато філософів і науковців висловлюють думку про те, що вища освіта повинна базуватися на фундаментальній, інтегрованій, системній підготовці з урахуванням філософських принципів [7, с. 17]. П. Саух і В. Кізіма вважають, що це повинна бути система освіти, що відповідає вимогам постнекласичної науки і повинна формувати постнекласичне мислення, для якого є

характерним зближення природничої та гуманітарної освіти [8, с. 29; 9, с. 86]. Більш того, характерною особливістю сучасної науки є застосування математичних методів і синергетичних підходів, а це вимагає ґрунтовної математичної підготовки. Натомість відсутність управління освітніми процесами в Україні призвело до того, що математична підготовка в більшості шкіл практично відсутня, а саме вона є основою формування абстрактного і творчого мислення. Тому управління освітніми процесам повинно починатися зі школи, де математична і природнича освіта повинна стати більш ґрунтовною, не зменшуючи при цьому гуманітарну складову як основу світогляду і культури особистості.

На сьогодні в Україні у вищій освіті активно впроваджується Болонська система. Вона має як свої переваги, так і недоліки. Насамперед, вона орієнтована на підготовку вузького спеціаліста. Така освіта відповідала індустріальному етапу розвитку суспільства і позитивістському мисленню. Але наразі – XXI століття, і перед світом стоять нові завдання. І треба не сліпо копіювати європейську чи американську модель, а шукати нові шляхи розвитку освіти, яка здатна була б сформувати покоління людей, здатних творчо і критично мислити, спроможних найближчими десятиліттями розв'язати проблеми як своєї країни, так і виживання людства в умовах екологічної кризи та інших глобальних проблем. Інакше ми продовжимо формувати інженера чи науковця, якого ще на початку XX ст. відомий іспанський мислитель Х. Ортега-і-Гассет називав варваром, який багато знає про певний предмет [10, с. 49]. У зв'язку з цим розширення фундаментальної, природничої та гуманітарної складової та формування випереджальної освітньої доктрини є необхідною умовою формування цілісного і системного сприйняття світу та основою нового гуманістичного світогляду. Нова освітня парадигма потребує включення циклу математичних і природничих наук до гуманітарної освіти і циклу гуманітарних дисциплін до природничої і технічної освіти. Формування цілісного загальнонаукового погляду на сучасний світ і місце людини в ньому можливе також через запровадження міждисциплінарних, у першу чергу, філософських курсів. Тільки наука і філософія здатні сформувати творче критичне мислення і розпізнавати і витіснити міфологічні уявлення.

Занепокоєння також викликає стан культури, її якість і доступність. Сучасна культурна ситуація в Україні характеризується суперечливими тенденціями. У ній переплітаються національна та

інтернаціональна, масова й елітарна культури, які у свою чергу, доповнюються малими субкультурами, ідеологічними нашаруваннями і навіть антикультурними явищами. Уся проблема в тому, що переважає? А переважає все, що приносить гроші. Тому домінуюче місце посідає масова, розважальна культура, часто примітивного, а то й вульгарного змісту. В умовах глобалізації, домінування засобів масової інформації ця псевдокультура відіграє основну роль у соціалізації та формуванні особистості. Коди та образи масової культури як примітивні та доступні закріплюються у свідомості як норми та еталони і особливо небезпечно, що цей процес доходить до рівня духовних потреб. І тоді потреба в серйозній літературі, класичній музиці чи театрі замінюється на шансон, поп-музику чи комедії-вистави. Результатом такого виховання є духовна бідність, примітивність і моральна порожнеча.

Доля суспільства, його культури і духовності – одна. Їх може врятувати тільки сила, яка буде здатна дати суспільству єдність і можливість осмислити складність і суперечність суспільного розвитку і шляхи виходу з кризи. Цей шлях для України пов'язаний з економічним, демократичним і духовним відродженням, що забезпечить її сталий розвиток. Але для цього потрібна політична воля, нова ідеологія та ефективна державна політика, перебудова всієї системи освітньої та виховної роботи.

Література:

1. Лісовий В. Філософія як різновид діяльності // Філософська думка. – 1999. – № 3. – С. 61-96.
2. Соскін О. Фінансово економічна криза може зруйнувати Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.soskin.info/news/2752.html> (18. 09. 2009).
3. Уледов А. К. Общественная психология и идеология. – М.: Мысль, 1985. – 268 с.
4. В Україні – рекордний рівень соціального песимізму. – УНІАН. Здоров'я, 8 грудня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/products-74833.html>.
5. Доповідь про політичні процеси в Україні за червень 2011. Фонд якісної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу [www.Fundgp.com.ua/projects / event_analisis / 140/](http://www.Fundgp.com.ua/projects/event_analisis/140/).
6. Подольська Є. Соціологічний портрет сучасного студента: теоретико-методологічні підходи // Вища школа. – 2010. – № 2. – С. 23-33.
7. Зінковський Ю., Мірських Г. Креативність – фрактал сучасної парадигми вищої освіти // Вища освіта України. – 2007. – № 4. – С. 11-17.

8. Саух П. Постнекласична наука і парадигмальні зсуви освіти ХХІ століття // Освіта і управління. – 2008. – Т. 11. – № 4. – С. 84-89.

9. Кізіма В. І. Постнекласична методологія та постнекласична освіта // Освіта і управління. – 2007. – Т. 10. – № 1. – С. 18-32.

10. Ортега-и-Гассет Х. Миссія університета // Альма-матер. – 2003. – № 7. – С. 44-49.

Рекомендовано до друку рішенням кафедри психології, педагогіки і філософії Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, протокол № 13 від 20 квітня 2012 р.